

KADRINA KESKKOOL

MARI SOONE

12. A KLASS

EESTI ESIMESE SIIRUPIKOMBINAADI VIIS VIIMAST VALVURIT

Kodu-uurimistöö

JUHENDAJA EVELIN TIITER

SISSEJUHATUS

Õpilaste ajalooalaste uurimistööde 2012. aasta võistlusteemade valik pani autorit kodualevis otsival pilgul ringi vaatama. Silma jäi kaunis 100-aastane paekivist hoone ning selle kõrval ajahambast puretud varemed Kadrinas Viru tänaval. Autor teadis, et nendes hoonetes oli aastakümneid tegutsenud Kadrina tärklise- ja siirupivabrik, mis kauaaegse vabrikutöötaja Tiiu Lausmaa sõnul oli esimene ning ainus siirupivabrik Eestis. See julge väide tekitas autoris uurimishuvi.

Kadrina koduloouuriija Richard Tammik (1925–2008) tähtsustab vabrikut samuti, öeldes, et see tuleks esikohale seada, kuna on andnud Kadrina aleviku arengule 20. sajandi alguses olulise tõuke.¹ Uurimistöö autori arvates jäetakse sageli selliste avalduste juures teenimatult tähelepanuta olulise tõuke elluviija – kohalik kogukond, kellele ei saa edukas olla ükski ettevõtte. Ettevõtte kujunemisele oma igapäevatööga panuse andnud sajad töökad inimesed on kindlast mäletamist väärt. Need sajad töökad inimesed, kes läbi aastakümnete on andnud oma igapäevatööd tehes panuse ettevõtte kujunemisele, väärivad kindlasti mälestuse jäädvustamist.

Eelpool öeldut aluseks võttes sai käesoleva uurimistöö põhieesmärgiks Kadrina tärklise- ja siirupivabriku ajaloo taustal välja tuua ning tähtsustada nende inimeste rolli, kelle tegevuse tulemusest sõltus ettevõtte edukus ja vastupidi. Autor ei sea eesmärgiks keskenduda juba laiemalt teadaolevatele ning koduloouuriijate poolt kirjeldatud isikutele (näiteks vabrikuasuta-

¹ Tammik, Richard 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Tallinn: AS Trükk.

jatele), vaid tahab esile tõsta lihtsat töönimesest, kes on erineva ühiskonnakorra ajal andnud oma panuse ettevõtte elus hoidmiseks, täites kohusetundlikult oma rutiinset igapäevakohustust. Eesmärgi täitmiseks püstitas autor järgmised ülesanded:

- 1) tutvuda tärgklise- ja siirupitööstuse ajalugu puudutava kirjandusega, otsida infot nii Eesti kui ka Kadrina kohta, anda sellest ajalooline lühiülevaade;
- 2) külastada informatsiooni saamiseks MTÜ-d Neeruti Selts, küsitleda kodu-uurijatest liikmeid;
- 3) intervjueerida endiseid vabrikutöötajaid.

Töö teoreetilises osas on kõigepealt antud ülevaade Eesti tärgklisetööstusest, kuna tärgklise toomine oli siirupi tootmise eelduseks. Töö see osa jaguneb kaheks, millest esimene puudutab Eestit üldiselt ja teine keskendub siirupitootmisele Kadrinas, kuna see oli väidetavalt üks ja ainus Eestis. Kadrina siirupi tootmisele keskendunud osa jaguneb kolmeks ajaperioodiks, millest esimene annab ülevaate Eesti Vabariigi ajast (1918–1939), teine okupatsiooniaegadest (1940–1991) ja kolmas iseseisvuse taastanud Eestist (1991–1998).

Töö teine, uurimuslik osa, sisaldab ettevõtte endiste töötajatega läbiviidud intervjuusid. Autor lähtus intervjueeritavate valikul põhimõttest, et nad oleksid erinevatelt ametikohtadelt ning võimalikult pika staažiga töötajad. Intervjueeritakse tsehhijuhatajat, kahte laohoidjat, keemiainseneri ja mitmetel ametipostidel aktiivseid töötajaid.

Pildid on pärit mitmest erakogust, nende tärgne ülevaade on kasutatud kirjanduse loetelus. Töös on kokkuvõte ja kasutatud kirjanduse loetelu.

1. AJALOO LINE ÜLEVA ADE

1.1. EESTI TÄRGKLISETÖÖSTUSE ALGUS

Kartul jõudis Eestisse 18. sajandi keskpaiku. Alguses kasvasid seda sakslastest mõisnikud, hiljem ka talurahvas. Ulatuslikum kartulikasvatus sai Eestis alguse 1870. aastatel, sest valmis Tallinna-Peterburi raudtee, mis võimaldas müüa kartulit ka Peterburi, Venemaale. Kartulikasvatuse laienemist põhjustas ka piiritusetööstuse areng, kuna viinaköökide asemel tekkisid piiritusevabrikud. Sel ajal hakati kartuleid eksportima lisaks Venemaale ka Soome ja Rootsi.² Kartulit kasutati laialdaselt loomasöödana, see tegi lõpu eestlasi sajandeid vaevanud näljahä-

² Käsikirjaline kroonika tärgklisetööstuse arengust Eestis. Rakvere tärgklise- ja siirupikombinaadi ajalugu, lk 5.

dale³ ning kujunes talupoegadele üheks tähtsamaks sissetulekuallikaks. 20. sajandi alguseks oli kartul vallutanud Eestis tervelt 78 500 hektarit ehk 50 protsenti kogu põllupinnast.⁴

Alguses asusid kartulikasvatused ühtlaselt üle Eesti, kuid Tallinna-Peterburi raudtee tõttu hakkas domineerima endine Viru maakond, mis ulatus Narvast kuni Tapani. Sealsed kartulid olid hinnas, sest rannikuäärne kasvukoht ja Pandivere kõrgustiku kruusakad-kivised mullad tagasid hea tärklisesisalduse.⁵

Esimesena hakati kartulist tärklis tootma Lääne-Euroopas. Kui tootmisega alustati ka Venemaal Jaroslavli kubermangus, levis idee Eestisse. Siin otsustasid Rakvere ümbruse ärimehed Juhan Rumberg, Jüri Tiivas ja Jüri Ertson 1910. aasta alguses ehitada Jaroslavli eeskujul tärklisevabrik. Nad moodustasid usaldusühingu „Rakvere tärklisevabrikute ühing Rumberg, Tiivas, Ertsen ja Ko“, mille asutamise leping sõlmiti notariaalselt 9. oktoobril 1910. aastal Peterburis.⁶

Esimene maailmasõda tärklisetootmist ei pidurdanud, vaid hoopis laiendas. Toodang tõusis 1916. aastal koguni üle 500 tonni ning hakati koostama plaani Kadrinasse vabriku rajamiseks. 1917. aastal osteti Soomest uuele vabrikule 18 061 rubla eest sisseseade valmis. Siiski, aasta teisel poolel muutusid poliitilised olud väga segaseks, 1918. aastal oli olukord veelgi hullem. Eesti territoorium sattus Saksa okupatsiooni alla ning kartulid veeti kas Saksamaale või tarvitati okupatsioonivägede toiduga varustamiseks.⁷

1923. aastal hakkas tööstus sõjahaavadest uuesti järjekindlalt paranema. Edusamme takistasid kvalifitseeritud tegelaste väljalöömine (vahistati näiteks vabriku juhataja Oskar Tiivas⁸) ja rahalise jõu puudus.⁹ Tolle aasta väljaande kohaselt oli kõige rohkem kartuleid Virumaal, kust neid isegi vähem viljakatesse maakondadesse veeti. Järvamaal oli kartulisaak palju halvem ja tärklise poolest nõrgem, tükati olid kartulid paremad Läänemaal, Harjumaal ja Paldiski ümbruses. Valged kartulisordid olid kõik nõrgad ja 13–15% tärklisega, väga harva leiti neid kohti, kus nad kuni 16–17%-ni tõusid (tükati Virumaal). Punased kartulid olid tärkliserikka-

³ TÜ Talukartul. Kartuli ajalugu. <http://www.talukartul.ee/lang-ru/kartul-seemnekartul-kasulikku/kartul-seemnekartul-ajalugu>. (22.01.2012)

⁴ Käsikirjaline kroonika tärklisetööstuse arengust Eestis. Rakvere Tärklise- ja Siirupikombinaadi ajalugu, lk 5.

⁵ Samas, lk 5.

⁶ Samas, lk 5.

⁷ Käsikirjaline kroonika tärklisetööstuse arengust Eestis. Rakvere Tärklise- ja Siirupikombinaadi ajalugu, lk 5.

⁸ Samas, lk 5.

⁹ Karp, Villem, Kahu, H. 1923. Väljaanne Piiritus- Tärklisetööstus. Juuni 1923, I. Aastakäik. Tallinna, Suur Karja tänav 9, lk 3.

mad, nende saak oli valgetest märksa parem ja nende tärglisesisaldus jõudis mitmes kohas 18–20%-ni.¹⁰

Järgmiste ajaperioodide kohta olemasolev informatsioon on enamasti seotud Viru tärglise- ja siirupikombinaadiga ning on käsitletud järgmises peatükis koos Kadrina tärglise- ja siirupivabriku ajalooaga.

1.2. ÜLEVAADE KADRINA TÄRKLISE- JA SIIRUPIVABRIKU AJALOOST

1.2.1. EESTI VABARIIGI AEG (1918–1940)

Kui okupatsioonivalitsus 1918. aasta novembris langes ja võim läks Eesti Ajutise Valitsuse kätte, tuli tärglisevabriku saatusesse järsk pööre.¹¹ Uskudes iseseisvuse püsivust, alustas usaldusühing “Rakvere tärglisevabrikute ühing Rumberg, Tiivas, Ertsen ja Ko” 1919. aasta kevadel Kadrina vabriku ehitamist.¹² Selleks renditi Kadrina kirikult 7 tiinu ja 192 ruutsülla suurune maa-ala, ehitati sellele suve jooksul üles paekivist hooned ja pandi paika varem Soomest 18 061 rubla eest ostetud seadmestik. Vabrik korraldati vastava põhikirja alusel ümber osäühinguks ja registreeriti 08.08.1919 uue nimega “Eestimaa põllusaaduste ümbertöötlemise osäühing Viru”. Tööd alustas vabrik 31.08.1919.¹³

Eesti iseseisvuse ajast alates tekkis tärglisele lisaks kodumaale enam-vähem stabiilne turg Soomes, vähemal määral Lääne-Euroopas¹⁴. Pisut müüdi isegi Palestiinasse ja Indiasse. Töö vabrikus oli hooajaline, sügisel oktoobrist jaanuarini ja kevadel märtsist juunini oli pidevalt töötavaid inimesi 20–30, pärast I maailmasõda juba üle 40. Südatalvel ja -suvel töö seisis.¹⁵

Pelgalt tärglise tootmisega ei piirdunud. Vabrik otsustas tootmisega laiendada ja 1921. aastal muretses siirupi tootmiseks vajaminevad seadmed. See realiseeriti põhiliselt kõik Tallinna kondiitritoote vabrikusse Kawe (Kalev)¹⁶, Klaussonile ja teistele kompektivabrikutele. Siirupit oli vaja nii karamelli valmistamiseks kui ka leivatehastele ja limonaadivabrikule.¹⁷ Kadrinas katsetati 1922. aastal ka kartulihelveste tootmist, kuid turu puudumisel sellest loobu-

¹⁰ Samas, lk 3.

¹¹ Eestimaa põllusaaduste ümbertöötamise osäühingu "Viru" kartulitärklis- ja siirupivabrikud: 1910–1935: tagasi-vaade 25-aastasele tegevusele. 1935. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, lk 13 .

¹² Samas, lk 15.

¹³ Tammik, Richard 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Tallinn: AS Trükk, lk 587.

¹⁴ Täpsemalt Inglismaal, Taanis, Rootsis, Belgias, Prantsusmaal, Hispaanias, Portugalis ja Itaalias.

¹⁵ Tammik, Richard 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Tallinn: AS Trükk, lk 588.

¹⁶ Samas, lk 589.

¹⁷ Käsikirjaline kroonika tärglisetööstuse arengust Eestis. Rakvere Tärglise- ja Siirupikombinaadi ajalugu.

ti.¹⁸ 1930. aastate teisel poolel hakati ka dekstriini¹⁹ tegema ja sellega tegeldi veel peale sõda kuni 1957. aastani.

Kadrina alevik oli hädas roiskvetega. 1930. aastate paiku hakati selles süüdistama tärglisevabrikut ja meiereid. Tärglisevabrikusse tehti olukorra parandamiseks settebassein ja kaevati 1939. aastal kiriku taha eraldi kanal, mis viis tekkinud reoveed kaugemale ja suundus lõpuks Undla piiritusevabriku taha, ikkagi Loobu jõkke.²⁰

1.2.2. OKUPATSIOONIAEG (1940–1991)

6. novembril 1940. aastal riigistati vabrik nõukogude võimu poolt. See jätkas tööd, kuid nimi muutus. Sel perioodil oli tema nimeks “Tärglise ja siirupivabrikud Viru Ettevõtted Kadrina osakond”. 1944. aastal jätkus tegevus sama Viru ettevõtete nime all ning 11.05.1953 sai see nimeks Rakvere Tärglise ja Siirupitehase teine tsehh. 21.09.1960 nimetati see ümber Rakvere Tärglise- ja Siirupikombinaadi Kadrina Tehaseks.²¹

Sõja ajal toodeti siirupit vähe, sest vajalik toormaterjal – kartul – läks põhiliselt sõjaväe varustamiseks või veeti see Saksa okupatsiooni ajal Saksamaale. Et aga nõudlus siirupi järele oli olemas ja suurenes, likvideeriti Kadrinas neljakümnendate aastate keskel tärglisekuivati ja tehti kogu toodetav tärglisepiim otse siirupiks. Kuna ümbruse kartulist ei piisanud, hakati kartuleid kokku ostma ka kaugemalt üle riigi. See tähendas varumispunktide loomist ja neis töötasid hooajalised varujad.²²

Vabriku taha oli 1953.–1954. aastate paiku tekkima hakanud tuhamägi, mis osutab sellele, et sõjaeelse ajaga võrreldes oli üle mindud põlevkiviküttele ning halva kvaliteediga põlevkivi andis palju tuhka. Tuhamägi kadus alles 1970. aastatel.²³ Seitsmekümnendatel hakati propageerima tuha kasutamist happeliste muldade neutraliseerimiseks ning tuhamägi lasti lõhkeainega laiali, tuhk kanti põldudele laiali ning mägi lükati tasaseks.²⁴

Kadrina kauaaegse elaniku, kodulooürija Tiiu Uusküla²⁵ mäletamist mööda oli tuhamägi kadunud 1980. aastate lõpuks, sest tuhk veeti põldudele. Fotod 1 ja 2 on tehtud kas 1958. või 1959. aastal ning pildistajaks on Tiiu isa Heinrich Kruusvald. Tuhamägi jäi fotodele tegelikult juhuse läbi, sest isa pildistas hoopis nende suplusi jões – supluskoht oli raudteesilla läheduses, tammiga paisutatud jõekäärus.

¹⁸ MTÜ Neeruti Selts. <http://ab3fetu.nw.eenet.ee/?do=sisu&id=93>. [01.02.2012]

¹⁹ Dekstriin - toodetakse tärglise hüdroliüsil ensüümidega. (C6H10O5)n .

²⁰ Tammik, Richard 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Tallinn: AS Trükk lk 588.

²¹ Samas, lk 589.

²² Tammik, Richard 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Tallinn: AS Trükk lk 589.

²³ Samas, lk 590.

²⁴ vt 2.4 – Tiit Karp (intervjuu). Tiit Karbi suusõnalised märkmed.

²⁵ Uusküla, Tiiu 2012. Kirjalik kommentaar fotodele (17.02.2012).



Foto 1. Vaade tuhamäele. Paremalt siirupivabriku hooned aastal 1958 või 1959.



Foto 2. Vaade tuhamäele. Paremalt siirupivabriku hooned aastal 1958 või 1959.

1979. aastal tehti korstna kõrvale uus katlamaja, seekord õliküttel ning seega tuhka juurde enam ei tekkinud. Siis oli kasutusel juba kaks katelt, üks 6,5, teine 4,5 tonni auru saamiseks. Peale oma vajaduse soojendasid need naabruses olevat tarbekeemia tootmiskondise Flora Kadrina tsehhile kuuluvat elamut ja aleviku lasteaeda.²⁶

1960. aastate paiku püstitati Viru tänava äärde lahtine kartulite vastuvõtmise ja töötlusse toimetamise liin hüdrokanaliga, nn restok.²⁷ 1967. aastal muudeti see kolmekanaliseks ja ehitati pealt kinni. See mahutas juba 500 tonni – tsehhi 5 päeva kartuli tagavara.²⁸

1970. aastate paiku tõusis väga teravalt päevakorrale reostuse probleem²⁹, sest vabriku toodang oli massiliselt kasvanud ning reostus suurenenud. Vabriku reoveed otsustati suunata ettevõttest umbes kahe kilomeetri kaugusel asuvatele Jõetaguse väljadele, Kriska küla lähedale. Raudtee alt läbi ehitati kanal ja reoveed pumbati selle kaudu lagendikule, kus need aegamööda maasse vajusid. See aga tekitas omakorda reostust, mistõttu otsustasi kasutusele võtta uued meetmed. Settebasseini taha tehti poolkaares ringkanal, mis järk-järgult reostust setitades viis vee varasemasse pikka kanalisse, kus aeraatorid selle edasi liikuma panid. Uus prob-

²⁶ Tammik, Richard 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Tallinn: AS Trükk, lk 592.

²⁷ vt 2.2 – Einar Uusküla (intervjuu).

²⁸ Tammik, Richard 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Tallinn: AS Trükk, lk 591.

²⁹ vt 2.4 – Tiit Karp (intervjuu).

leem tekkis sellest, et ka meierei ja teiste vabrikute reoveed suundusid sinnasamasse kraavi.³⁰ Uus biopuhasti ehitati 1980. aastate teisel poolel. Pärast uue puhasti valmimist hakati kartuli mahlavett vedama Hulja soosse, kus valmistati ette vastavad filtratsiooniväljakud.³¹

1. oktoobril 1979. aastal läks käiku uus siirupitsehh. See vahetas vana täielikult välja. Esimesel korrusel asusid kolm suhkrustamisaparaati, kondensaator ja kolm suurt vaakumpumpa. Teisel korrusel toimus siirupi keetmine, seal oli kaks neutraliseerimistõrt ja viis suurt vaakumaparaati, millest kolm olid eelkeetjad ja kaks lõppvaakumaparaadid. Kolmandale korrusele olid paigutatud filterpressid.³² Kuus valmistati olenevalt tööpäevast 400–600 tonni tärklise-siirupit. Keskmine päevaplaan siirupiosakonnas oli toota 24 tonni siirupit, seega keskmine vahetuse plaan oli toota 8 tonni siirupit. Kuid tihti tuli ette seadmete rikkeid ning sellepärast pidi aegajalt rohkem pingutama ja vahetuses tootma üle 10 tonni siirupit. Erinevate vahetuste vahel oli nn sotsialistlik võistlus. See vahetus, kes võitis, sai rahalist lisa. Sotsialistlik võistlus küll innustas rohkem tööle, kuid tekitas tihti tülisid ja üksteise peale kaebamisi ning isegi tehnoloogilise režiimi rikkumisi.³³

Kadrina tsehhil oli mitu elamut.³⁴

- Ridaelamu, mis ehitati 1971. aastal, rahvasuus ühiselamu. Sinna anti toad tööliste, kes käisid kaugemalt tööle ja mõnele oligi see ainsaks koduks.
- Viru tn 6, kahekorruline puidust elamu. Osteti 1981. aastal, hävis põlengus 1990. aastate algul.

Tabel 1. Kadrina töötajad Rakvere Tärklise- ja Siirupitehase ajal (1951–1960)³⁵

| Arv | Koht | Ametinimetus |
|-----|-----------|---|
| 5 | Kontor | Juhataja, tehnik, raamatupidaja (varumise ajal), laohoidja, tehnoloog |
| 2 | Labor | 2 keemiainseneri |
| 8 | Katlamaja | 4 katlakütjat, 2 laboranti, lukksepp, juhataja |

³⁰ Tammik, Richard 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Tallinn: AS Trükk, lk 589.

³¹ Vilu, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed.

³² Tammik, Richard 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Tallinn: AS Trükk, lk 592.

³³ Vilu, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed.

³⁴ Vilu, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed.

³⁵ Lausmaa, Tiiu 2002. Kadrina Tärklise- ja Siirupivabriku ajaloost. Kadrina: MTÜ Neeruti Selts.

| | | |
|--------------------------|-----------|--|
| 3 | Kaalumaja | Kaaluja, kartuli-laohoidja, (kartuli)laborant |
| 4 | Transport | 4 meest (tärglise laadimine, kartuli mahalaadimine) |
| 11 | Töökoda | 2 lukkseppa, 2 elektrikut, keevitaja, treial, töökoja meister, autojuht, traktorist-hiljem 2 T-150 traktoristi |
| 36 | Tootmises | Siirupiosakonnas 27 inimest ja tärgliseosakonnas 9 inimest |
| KOKKU: 70 inimest | | |

Töötajatest olid suurem osa Kadrina elanikud, kuid tööle käidi ka Tapalt, Huljalt, Kariväravast ja Rakverest.

Siirupi- ja tärgliseosakonnas toimus töö septembrist juuni lõpuni. Rakvere Tärglise- ja Siirupikombinaadi alla kuuludes töötas Kadrinas siirupi- ja tärgliseosakonnas kolm vahetust: I 7.00–15.00, II 15.00–23.00, III 23.00–07.00, seega oli vabrik töös ööpäevaringselt. Sügishooajal oli töönädal kuuepäevane, pühapäev oli puhkamiseks (kuigi katlamaja töötas seitse päev nädalas).³⁶

Siirupiosakonnas töötas ühes vahetuses üheksa inimest, kokku oli kolm vahetust ning 27 töötajat. Selles osakonnas olid järgmised töökohad:

- brigadir-lukksepp ehk meister, kelle ülesandeks oli töö organiseerimine siirupi- ja tärgliseosakonnas, tehnoloogilisest režiimist kinnipidamise jälgimine, valmistoo-dangu üleandmine lattu;
- lukksepp, kelle ülesandeks oli tehniliste rikete kõrvaldamine;
- tärglisepiima valmistaja, kelle ülesandeks oli vastava tihedusega tärglisepiima valmistamine;
- üleandja-vastuvõtja, kelle ülesandeks oli tärglisepiima siirupiosakonda vastu võtta ja mõõdumahutitesse jaotada;
- suhkrustaja;
- neutraliseeriija, kes neutraliseeris HCl sooda abil;

³⁶ Vilu, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed.

- kaks filtreerijat, kes filtreerisid filterpresside abil siirupist välja kõikvõimalikud tahked osakesed;
- siirupikeetja, kes aurutas vedelast siirupist üleliigse vedeliku välja. Kuivaine min oli 78%. Kui see oleks väiksem, hakkaks siirup käärima.³⁷

Tärkliseosakonna tööd juhtis meister, kes oli ka siirupiosakonnas. Tärkliseosakonda oli raskem inimesi tööle saada, sest sealsed töötingimused oli raskemad kui siirupiosakonnas. Seal oli niiskem ja külmem. Tärkliseosakonnas oli ühes vahetuses kolm inimest.

- Transporttöölise ülesandeks oli kartuli juhtimine mööda vastavaid renne kartulilaost kivieraldajasse, mis pidi kivid kartulitest eraldama. Kartulite hulgas oli väga palju kive ja mulda, teinekord 20–30%, sest põldudel võeti kartul üles kombainidega ja kivid jäeti sisse ning need settisid renni põhjas. Kõik kivid pidi käsitsi labidaga rennist välja viskama;

- Kartulite pesija-riivija ülesandeks oli kividest eraldatud kartul puhtaks pesta. Kui mõni kivi oli juhuslikult kivieraldajast läbi tulnud, olid riivi terad katki. Riiv oli ümargune suur trummel, kuhu pandi vaheldumisi kiiludega hambulised saelehed. Riivi pakiti³⁸ nädalas vahel mitu korda. Riivi oskasid pakkida tavaliselt lukksepad. Pärast kartuli riivimist eraldati kartulist rakumahl. Kartulis on 75% vett ja 25% kuivainet, viimases on tärklis keskmiselt 16%. Kui rakumahl oli eraldatud, siis eemaldati massist kartuli jämedad rakukestad ümarsõelte abil.

- Tärklise rafineerija töötas ümarsõelte peal. Jämedad rakukestad eraldatud, eemaldati peened rakukestad kaarsõeltel. Kaarsõeltel kasutati erineva aukude läbimõõduga kapronriiet. Pärast kaarsõeltelt tulekut suunati vedel tärklisepiim tsentrifuugidesse, kus eraldati rakumahlane vedelik ja lisati värske vesi. Nüüd suunati valge tärklisepiim tõrtesse³⁹. Settimise tõrtes tärklis setitati, järgmisel päeval lasti vesi pealt ära ja must kihti pesti maha. Tõrtel olid ühel küljel luugid, mis tõmmati keti abil üles. Must kiht eraldatud, lisati tärklisele uuesti vesi ja segati kaua, kuni see muutus vedelaks piimaks.⁴⁰

Toodang suurenes aasta-aastalt ning seetõttu oli vaja ka üha rohkem ja rohkem toorainet. Siirupi tootmise tooraineks olid tärklise erinevad liigid. Kõige ilusamat ja paremat siirupit sai kartulitärklisest. Viimast saadi Kadrinas kartuli ümbertöötlemisel ja teistest tärklisevabrikutest üle Eesti NSV. Alates 1980. aastatest oli teiseks tähtsaks siirupi tooraineks tapiokk, mis

³⁷ Vilu, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed.

³⁸ Riivi pakkimine: saelete uuesti trummelile asetamine

³⁹ Tõrred: vabriku kõige vanemad seadmed koos segamissüsteemiga

⁴⁰ Vilu, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed.

on maniokipõõsa mugulatest saadud granuleeritud teratärklis.⁴¹ Tapiokist oli kerge siirupit valmistada, kuid siirupi värvus ja maitse ei olnud kõige paremad. Kolmandaks tooraineks oli maisitärklis, mida toodi Venemaa erinevatest vabrikutest. Maisitärklis oli kõige raskemini töödeldav, kuid siirup oli välimuselt ja maitsetl väga hea.⁴² Ometi ei saa öelda, et erinevate toorainete kasutuselevõttuga oleks siirupitoodang tõusnud. Kui 1975. aastal oli toodetud üle 6000 tonni siirupit, siis 1980. aastatel oli see üldiselt alla 5000, ulatudes vaid 1988. aastal 5289 tonnini. Peamiseks tagasimineku põhjuseks oli turu nappus, kuid ka uue tsehhi seadmete ja nende paigaldamise kvaliteet, mis nõudis pidevat remonti.⁴³

Juulis ja augustis olid töötajatel puhkused. Sel ajal toimus seadmete pesu ja remont, et vahetada välja kulunud osad. Augusti keskpaigast hakati tegema sanitaarremonti. Suureks tööks oli seinte lupjamine. Uuendamist ja värvimist vajaminevaid seadmeid korrastasid tootmistöölised, suveks võeti tööle ka töötajate lapsi. Lapsed kraapisid vana värvi seadmetelt maha ja panid uue kihi peale. Ka pärast kooli lõpetamist tulid lapsed tihti vabrikusse.⁴⁴ Pärast kooli lõpetamist läksid vabrikusse tööle näiteks Tiiu Lausmaa⁴⁵ ja Tiiu Sakk⁴⁶, keda on autor intervjuerinud.

Siirupi- ja tärklisetootmise jaoks kulus palju põhja- ja pinnavett. Põhjavett saadi kahest puurkaevust ja pinnavett võeti Loobu jõest.

Tabel 2. Põhja- ja pinnaveekulu 1 t kartulite ja 1 t siirupi kohta⁴⁷

| | 1 t siirupile | 1 t kartulile |
|-----------|---------------------|---------------------|
| Põhjavett | 3,0 m ³ | 5,0 m ³ |
| Pinnavett | 25,0 m ³ | 10,0 m ³ |

Kui headel aegadel toodeti ööpäevas keskmiselt 24 t siirupit, siis kulus põhjavett 72 m³, pinnavett 600 m³, seega kokku 672 m³. Kui päevas töödeldi 100 t kartulit, siis ööpäevas kulus põhjavett 500 m³, pinnavett 10 000 m³, kokku 10 500 m³. Järelikult päevane veekogus, mis suunati puhastusseadmetesse oli 2000 m³ ööpäevas.

⁴¹ Terminibaas ESTERM. <http://mt.legaltext.ee/esterm/concept.asp?conceptID=21954&term=tapiokk>. [20.03.2012]

⁴² Vilu, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed.

⁴³ Tammik, Richard 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Tallinn: AS Trükk, lk 593.

⁴⁴ Vilu, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed.

⁴⁵ vt 2.1 – Tiiu Lausmaa (intervjuu).

⁴⁶ vt 2.3 – Tiiu Sakk (intervjuu).

⁴⁷ Vilu, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed.

Rakvere tärklise- ja siirupikombinaat koosnes mitmest tsehhist ja varumispunktist: Kadrina tsehh – tärklisesiirupi tootmine; Rakvere tsehh – kartulitärklise tootmine; Painküla tsehh – toortärklise tootmine; Tarvastu tsehh – kartulitärklise tootmine; Kärmu tsehh – tärklisepiima tootmine. Kartuli varumispunktid asusid Võrus, Elvas, Valgas ja peakontor Rakveres Niine tänaval, kus töötajate arv oli u 20. Kadrina tsehh oli teistega võrreldes kõige suurem ja seega ka kõige suurema töötajate arvuga. Rakveres lõpetati tärklise tootmisega 1988. aastal, põhjuseks saastav mõju keskkonnale. Kombinaat lõpetas oma tegevuse 1990. aastal, pärast seda jäid tsehhid eraldi üksustena tööle ning Kadrinast sai RAS⁴⁸ Viru Siirup. Varumispunktid kaotati täiesti.⁴⁹

1990. aastal tähistas tärklisetööstus oma 80. sünnipäeva. Rahvast tuli kokku nii Rakverest, Kadrinast, Tarvastust kui ka Painkülast. Virumaa oli peaaegu terve sajandi olnud põhiliseks kartulikasvatusalaks, kuid selleks ajaks oli tärklise tootmine kandunud rohkem lõuna poole. Moodsat tärklisetööstust ehitati Painkülla, Jõgevamaal. Peamiseks karamellisiirupi valmistajaks oli seal ajal endiselt Kadrina tehas. Paljud majandid pakkusid Kadrinale töötlemiseks kuhjades ja hoidlates rikkemat kippuvat kartulit. Sügis oli olnud väga raske ja vihmane ning niisuguse kartuli töötlemine tõstis oluliselt ettevõtte reostuskoormust.⁵⁰

1.2.3. TAASISESEISVUNUD EESTI AEG (1991–1998)

Kui varem oli siirupi põhiliseks ostjaks kondiitri- ja leivakombinaadid, siis Vene turu kadumisega Eesti Vabariigi ajal Kalevi nõudlus siirupi järele vähenes. Siirupit vajasiid leivakombinaadid Narva Leib, Rakvere Leivakombinaat, Valga Leib, Haapsalu Leivakombinaat, Võru Leivakombinaat, Kuressaare Leivakombinaat, Marmiton AS, AS Pere Leib, Tapa Leivatehas jne.

Tabel 3. Muutused siirupi hinnas (1990–1995)

| | Siirupi toodang aastas | Siirupi hind |
|-------------|-------------------------------|---------------------|
| 1990 | 4860 t | 1.50 rbl/kg |
| 1991 | 2348 t | 3.50 rbl/kg |
| 1993 | 1514 t | 3.00 kr/kg |

⁴⁸ RAS = Riiklik Aktsiaselts

⁴⁹ Vilu, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed.

⁵⁰ Hein, Valter 1990. 80 aastat tärklisetööstust. Viru Sõna, 1. Detsember.

| | | |
|-------------|-------|------------|
| 1994 | 908 t | 4.15 kr/kg |
| 1995 | 303 t | 6.00 kr/kg |

Kuna 1990. aastatel hakkas toodang vähenema, siis hakati ka tööliste arvu vähendama. Esimese koondamisega jäi järele u 30 töötajat.⁵¹

1992. toimunud rahareform sundis riigi ettevõtteid oma tootmis- ja müügistrateegiaid üle vaatama. Olid tekkinud bürokraatlikud tõkked, kuna majandussidemed Venemaaga nõrgenesid ja riigisisest polnud piisavalt konkurentsi, et hindasid ohjeldada. Tuhanded ettevõtted, ka Kadrina RAS Viru Siirup, sattusid raskustesse ja suurenes tööpuudus. Võrreldes 1989. aasta lõpuga olid hinnad tõusnud 83 korda ja inimeste sissetulekud 29 korda.⁵²

Pärast NSV Liidu lagunemist muutus metalliäri segilöödud majandussidemete tõttu pööraseks. Venemaalt saadi odavalt metalli, mida suurte vaheltkasudega maha müüdi. Mõneks ajaks tõusis Eesti koguni maailma suurimaks värvilise metalli eksportijaks - aastas veeti välja üle 200 000 tonni metalli.⁵³ Sellel perioodil toimus Kadrina vabrikus suur hävitustöö. Vabrikust võeti välja kõik, mis kõlbas vanarauaks müüa, lõhuti ja lagastati.⁵⁴ Raua kätte saamiseks põletati vabriku sisustust, aknad visati kividega sisse ja hoone lihtsalt lagunes.⁵⁵

RAS Viru Siirup erastati 6. detsembril 1994. aastal, kui Eesti Erastamisagentuuri ja ASi Asko vahel sõlmiti ostu-müügileping, millega kohustati kindlustama töökohad teisel tegevusaastal kümnele täiskohaga töötajale.⁵⁶ Viimane koondamine oli 5. oktoobril 1994. 1994. aasta detsembris sai ettevõtte omanikuks Sergei Smernov, talle kuulus 100% aktsiaid ja ettevõtte tegevdirektoriks sai Lydmilla Semuranova.⁵⁷ Võileivahinna eest müüdi neile tootmishooned Kadrinas ja Rakveres, suvila Võsul, varumispunkt Võrus, neli maja Kadrinas ja kaks Rakveres, neli põhjavee puurkaevu, viis angaari Kadrinas, autod, traktorid, ekskavaatorid, laborisisustus, seadmed ja mööbel.⁵⁸

⁵¹ Vilu, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed.

⁵² Sada aastat: Eesti omandist sai põhjamaine. 1999. Eesti Päevaleht, 31. detsember. <http://www.epl.ee/news/majandus/sada-aastat-vene-omandist-sai-pohjamaine.d?id=50781231>. [20.03.2012]

⁵³ Arjakas, Küllö 2008. Eesti Vabariik 90. Sündmused ja arengud. Koostaja: Eesti Entsüklopeediakirjastus AS, lk 288.

⁵⁴ Lausmaa, Tiiu 2002. Kadrina tärglise- ja siirupivabriku ajaloost. Kadrina: MTÜ Neeruti Selts.

⁵⁵ Vt 2.3 – Tiiu Sakk (intervjuu).

⁵⁶ Lausmaa, T. 2002. Kadrina tärglise- ja siirupivabriku ajaloost. Kadrina: MTÜ Neeruti Selts.

⁵⁷ Vilu, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed.

⁵⁸ Lausmaa, Tiiu 2002. Kadrina tärglise- ja siirupivabriku ajaloost. Kadrina: MTÜ Neeruti Selts.

1994. a talvel tootmine seisis, kuid kevadel hakati jälle siirupit tootma. Siirupit ja kartuli-tärklisist valmistati vastavalt nõudlusele 1995–1998.⁵⁹ Vabrikut kaua vaevanud reostuse probleem lahenes alles 2000. aasta sügisel, kui surnuaia taha valmis uus biopuhasti, mis lahendas heitvete eemaldamise probleemi juba kogu Kadrina jaoks. Vabriku lõpust ja praegusest olukorrast lähemalt töö teises peatükis.

2. SIIRUPIKOMBINAADIS TÖÖTANUD INIMESED

Autor lähtus intervjuueeritavate valikul põhimõttest, et töötajad oleksid erinevatelt ametikohtadelt ning võimalikult pika staažiga. Intervjuueeritakse endisi vabrikutöölisi, kelle hulgas on kaks laohoidjat, tsehhijuhataja, keemiainsener ja mitmetel ametipostidel aktiivsed töötajad.

2.1. TIJU LAUSMAA

Intervjuu on läbi viidud 04.01.2012.

Tiiu Lausmaa on vabrikuga seotud olnud peaaegu terve oma täiskasvanuea. Ta on ka 2002. aastal välja antud brošüüri „Kadrina tärklise- ja siirupivabriku ajaloo“ koostaja. Tiiu lõpetas 1964. aastal Kadrinas keskkooli ning otsustas suvevaheajaks ajutiselt kohalikku vabrikusse tööle minna. Ajutisest töökohast sai aga mitme asjaolu koosmõjul pikaajaline töösuhe. Kokku töötas Tiiu vabrikus kolmkümmend aastat. Lahkumise põhjuseks oli vabriku erastamine riigi poolt.

Kui Tiiu Lausmaa tehasesse tööle läks, oli vabrikus kolm 8-tunnist vahetust. Töö toimus kuuel päeval nädalas. Siiski polnud see väljakannatamatu, kuna palka sai korralikult ning seltskond töö juures oli väga meeldiv. Tiiu kirjeldab, et naised isegi laulsid tööd tehes ja õhukond oli pigem lõbus kui pingeline.

Nende kolmekümne vabrikus veedetud aasta jooksul töötas Tiiu kartulilao hoidjana. Tema ülesannete hulka kuulusid kartulite vastuvõtt, transportmeeste juhendamine ja kuhjade tegemine. Töötingimused olid rasked. Kõigepealt pidi varuma põhud, millega kartulikuhtjad katta. Põhukoormad hanguti algusaastatel käsitsi, alles hiljem kopa abil ning füüsilist tööd oli meelult. Pärast põhukoormate valmimist algas kartulivarumine. Viimane tekitas Kadrinasse pika kartuliautode järjekorra, mis vahel ulatus isegi vabrikust kirikumäeni (u 700–800 m). Vastu võetud kartulid sorteeriti vabriku õuel laborantide poolt. Laborandid võtsid tärklise sisalduse proovi ja nn prügiproovi. Viimased võeti pärast autokoormate kaalumist kolme labidatäie põhjal. Kaal oli Archimedese seaduse põhimõttel ehitatud järgmiselt: 5 kg korvid pandi kindla

⁵⁹ Vilu, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed.

suurusega veenõudesse ning väljavoolanud vee põhjal mõõdeti kindla skaala järgi tärglisesi-saldus. Heaks tärgliseskonsistentsiks loeti 15–20%. Nii et lisaks oma igapäevasele tööle, oli Tiiul ülevaade ka spetsiifilistest piasjadest, mis otseselt tema tööülesannete juurde ei kuulu-nudki. Tema otsesteks ülesanneteks oli ainult kartulite vastuvõtuga seonduv.

Siirupiosakonnaga puutus Tiiu ainult siis kokku, kui pidi kedagi asendama. Siiski oskas ta rääkida, et siirupi saamiseks keedeti tärglis rõhu all ning lisati happed, sooda ja muud vajali-kud ained. Hape oli vajalik segu neutraliseerimiseks ja sooda selleks, et hape välja saada. Seegi valdkond ei jäänud Tiiule võõraks.

Hetkel on Tiiu Lausmaa endiselt Kadrina elanik ning kõnnib ikka vahetevahel vabrikust mööda ja meenutab möödunud aegu. Kui Tiiu oleks vabriku praegune omanik, ehitaks ta selle poolikule vabrikukorstnale vaateplatvormi.

2.2. EINAR UUSKÜLA

Intervjuu on läbi viidud 03.02.2012.

Einar Uuskülal on vabrikust mälestusi juba kooliajast. Ta õppis 1941–1948 Kadrina Keskkoo-lis. Einar mäletab, et koolipoistel oli õnnepäev, kui sai siirupitükke näiteks herneste vastu vahetuskaubana neilt, kelle vanemad siirupivabrikus töötasid. Saksa okupatsiooni ajal, kui suhkrut ei olnud, oli siirup hinnas ning lapsed ihaldasid siirupitükke nagu tänapäeva lapsed jäätist.

Tööd vabrikus alustas Einar 1962. aasta kevadel. Töölemineku põhjuseks toob ta juhuse, sest tehases oli vahetult enne tegeletud illegaalse äriga, millega seotud töötajad jäid vahele ning vallandati. Ja kuna vallandatud töötajate asemel oli vaja uusi kohatäitjaid, värvati ta tol-lase tsehhijuhataja poolt sinna tööle.

Einar, nagu Tiiu Lausmaagi, töötas laohoidjana ning tema hoolitses siirupi, materjalide ja tooraine – tärglise – eest. Einar kirjeldab, et ladudes olid kogused päris suured ning tööd pal-ju. Tehase territoorium oli suur ning sellepärast tuli tööpostil käia mitu kilomeetrit päevas. Einari hoole alla jäi siirup, mis värskelt tehasesst väljus. Tema organiseeris siirupi edasist käe-käiku laost transpordivahenditesse.

Kolm restokki⁶⁰ Viru tänava ääres (Foto 3) mahutasid igaüks üle saja tonni kartulit. Auto sõitis restoki peale, kartul laaditi maha ning maa alt läks kanal, milles vesi kartulid tehasesse uhtus. Hiljem ehitati restokkidele ka seinad ja katus peale, et vihm tööde ei segaks.

⁶⁰ Restok – kartulite vastuvõtu koht (vn k *pecmok*)



Foto 3. 1960. aasta paiku Viru tänava äärde püstitatud lahtine kartulite vastuvõtmise ja töötlusse toimetamise liin hüdrokanaliga ehk restok.

Einar mäletab vabriku tööd väga süsteemse ja püsivana. Muutustest mainib ta ainult käibe pidevat suurenemist, sest enne 1970. aastat oli palju ikaldust olnud ning edaspidi pidi vabrik tootmisnumbrites arengut näitama. Kartulivaeste aastate ja plaani mittetäitmise tõttu hakati 1980. aastatel toorainet tooma ka Taist ning Koreast. Tooraine nimi on tapiokk⁶¹.

Einar räägib vabriku lõpust: vabrik müüdi maha ühele vene firmale, mille nime ta täpselt ei mäleta. Paar sügist prooviti veel toota, aga suured maksud, nt looduskaitse, tulid peale. Nõukogude Liidu turg kadus ära. Kommivabrik Kalev, kuhu läks põhiline toodang, vahetas Viru toodangu Leedust saadava odavama maisisiirupi vastu välja. Tehasest jäi järgi palju varandust, mis müüdi odava hinna eest. Kui viimased asjad olid müüdnud, tuli lõpp.

Alguses oli Einari kuupalgaks 70 rubla. Kui aga kuuplaan täis saadi, maksti palgale lisaks ka preemiat. Võrdluseks võib tuua direktori palga, mis oli tollal 110 rubla ja leivapätsi hinna, mis oli 12 kopikat. Vabriku arenedes suurenes ka Einari palk.

Einar meenutab tuhamäge, mis tema mäletamist mööda 1970. aastatel likvideeriti. Ta rääkis, et rahvasuus nimetati seda esimeseks kõige kõrgemaks mäeks Tallinnast Narva poole sõites. Kui mindi üle masuudiga kütmisele, siis tuhka enam ei eraldunud ja mägi veeti pika-peale laiali.

Nii Tiiu Lausmaa kui ka Einari jaoks olid kõige toredamad suvised spartakiaadid ehk vabriku suvepäevad. See oli puhkus vabriku kulul. Rahvas oskas puhata, tööst ei räägitud ning pinge langes.

⁶¹ Tapiokk - Maniokipõõsa mugulatest saadud granuleeritud teratärklis

2.3. TIJU SAKK

Intervjuu on läbi viidud 04.02.2012.

Tiiu Sakk on üks neist kümnest vabrikutöötajast, kes jäi tööle ka pärast viimast koondamist 1994. aastal. Tiit Karbi⁶² sõnade kohaselt jäid lõpus vabrikusse tööle ainult kõige paremad töötajad, kes töö jätkamist väärised. (Foto 4)



Foto 4. Viis viimast vabrikuvalvurit ja ülemus Lea Vilu. Vasakult teine Tiiu Sakk ja paremalt esimene Lea Vilu.

Tiiu läks vabrikusse 1959. aastal, olles tollal 17-aastane, ja sai tööd tärgklise tõrtel. Töö kõrval jätkas ta ka õpinguid koolis. Lühiajaliselt oli Tiiu ka Floras tööl, kuid eelistas ikka tärgklise- ja siirupikombinaati. Viimases oli tal lisaks tõrte peal olemisele kõigi tööl veedetud aastate jooksul ka neutraliseerija, siirupikeetja, tärgklisepiima allaandja, vahetuse meistri ja öövalvuri amet.

Kõike raskem aeg tema tööaastate jooksul oli vahetult enne suuremat koondamist. Ta hoolitses mitme ametikoha ülesannete eest korraga. Tiiu ütleb, et temalt võeti „sada nahka“, sest vabrik hoidis töötajate pealt raha kokku. Ta oli nii laborant kui ka kaaluja. Kord oli katlamajas, siis pani filtri settima, siis jälle üles siirupit keetma. Külmal talv tegi mitme maja vahel jooksmise väga raskeks. Pidevalt oli vaja pumpasid üles sulatada, sest vaakumi tekkimiseks oli vaja vett, aga kui vesi oli jääs, polnud midagi teha. Tootmine käis sel perioodil ainult ühes vahetuses ning see vähendas natukenegi Tiiu koormust.

Vabrikuga seoses on Tiiul mitmeid häid mälestusi. Seal oli punanurk, kus peeti koosolekuid, sünnipäevi ja lõõgastuti. Tiiu ütleb, et nemad nõukogude aega ei kirunud, sest neil oli kogu aeg lõbus. Tiiu mõtles koos mõne teise kolleegiga ka igasugu vempe välja, et lõbusam oleks. Näiteks salaja kellelegi kivi kotti sokutamise või saba taha panemine. Lisaks oskas rahvas spartakiaadidel ja ekskursioonidel, mida meenutasid ka Tiiu Lausmaa ja Einar Uusküla

⁶² vt 2.4 – Tiit Karp.

rõõmsate emotsioonidega. Tiiu Sakk pidas vabrikutöölise tugevuseks seda, et puhkuse ajal tööst ei räägitud.

Tiiu räägib natuke ka tehnoloogiast. Voolikute abil, milles voolas peamiselt Loobu jõe vesi, lasti kartulid survega restokist tehasesse. Kõigepealt suunati kartulid kivialdajasse, siis pesti puhtaks ning riiviti, lõpuks jõudis kogu mass sõelte peale. Sõelad raputasid nii, et tärkliis läks alla, praak jäi peale. Tärkliis läks edasi transleieritesse⁶³, milles eraldati praak veel ühe korra. Seejärel edasi tõrtesse, kus tärkliis alla settis ning praak pealt ära pesti. Pealmine praak läks basseinidesse, mis asusid tehase õuel.

Tiiu Saki onu, Arnold Kastemäe, pidas päevikut, millesse kogus infot Kadrina elanikelt. Tsitaat onu Arnoldi päevikust, 25. märtsist 1949. aastal. „*Oli ilus kevadine päikesepaisteline päev. Aga eesti rahva ajalukku jääb ta musta päevana. 24. märtsi õhtul anti korraldus, et Undla valla külavolinikud ja valla aktiiv koguneks vallamajja. Seal edasi viidi nad rahvamajja. Õhtul kell 10 oli Kadrina tärkliisevabrikus tööliste vahetus. Tööle tulnutel ei lastud tööle asuda, ega eelmise vahetuse töölisi koju. Nad viidi Kadrina rahvamajja. Vahepeal oli vallamajja kogunenud relvastatud sõjaväelasi ning hobuseid regedega. Hommikul vara sõideti hobustega küladesse. Regedes oli üks relvastatud mees, üks valla aktivist ja üks vabriku tööline. Peredele anti kaks tundi ning teatati, et nad viiakse asumisele. Tragimad vabrikutöölised aitasid perekonnal pakkida ning toidukraami kaasa võtta. Sõit läks Kadrina Rahvamajja ja kaasaviidud töölised pidid seni loomi söötma, kuni need valla korraldusel üle võeti. Üks naine, Jätla perenaine pääses Kadrina rahvamaja wc akna kaudu põgenema. Teised viidi edasi Rakverre jaama vagunitesse ja sealt edasi Siberisse.*“ Päevikust selgub, et siirupivabriku töölised olid sunnitud teisi küüditama, kuid neid ennast asumisele ei saadetud.

Tiiu rääkis oma mälestusi vabrikust nii rõõmsate kui ka kurbade emotsioonidega. Viimased väljendusid näiteks vabriku lõpust rääkides kui ta kirjeldas, kuidas raua kätte saamiseks põletati vabriku sisustust, aknad visati kividega sisse ja hoone lihtsalt lagunes kätte ära (Foto 5). Siiski oli Tiiul ka palju häid mälestusi ning seal veetis ta mitu väärtuslikku aastat oma elust.

Foto 5. Väljavisatud seadmed 2000. aasta alguses.

⁶³ Transleier = settetsentrifuug, mis asendas 1967. aastani kasutusel olnud tärkliise settevanne



2.4. TIIT KARP

Intervjuu on läbi viidud 10.02.2012.

Tiit tuli siirupikombinaati tööle 1969. aastal. Pärast sõjaväge oli ta kolm aastat Rakveres tööstuskombinaadis tööl olnud, kui peaenergeetik teda Kadrinasse tehnoloogiks kutsus. Kuid seoses tööle minekuga tuli veel õppida ning Tiit võttis osa üleliidulisest koolitusest tärglise- ja siirupikombinaadis Volga alamjooksul. Kõik sellealased tehnoloogid üle Nõukogude Liidu koguti sinna kokku. Kuu aja jooksul võeti kogu tehnoloogia läbi ning lõpus esitati õpitust ka referaat.

Ta läbis kursuse edukalt ning naasis Kadrinasse, et tehnoloogina töötada.

Tiit töötas Kadrina siirupikombinaadis kümme aastat. Ta annab Kadrinas tärglisetootmise arengu eest au Enno Põllule, kunagisele Kadrina EPT juhatajale, kes suutis alevit nii palju arendada ja raha sisse tuua. Tiidu töötamise aastate jooksul kombinaadi võimsust väga ei tõstetud, kuid kavatseti ehitada uus siirupitsehh. Vajalikke materjale ja töötajaidki veel polnud, kui juba ilmus lehes artikkel pealkirjaga „Kadrina ehitab“. Tiit pidi andma vastuseid veekaitsele, looduskaitsele, kalakaitsele, isegi televisioonile.

Kadrina siirupitehase suur reostus oli probleem olnud juba aastaid, kuid seitsmekümnendatel tõusis see eriti teravalt päevakorda. Kui näiteks ühe tonni kartuli töötlemiseks läheb vaja 20 tonni vett, siis viimast mujalt saada ei olnud kui Loobu jõest või paarist sügavast kaevust. Kartulid pesti ning pesuvesi läks settebasseinidesse. Pärast settimist tõsteti see kopaga tühjaks ning osa vett läks tagasi Loobu jõkke. Ja kuna samasse jõkke suubusid ka kohaliku piimatööstuse veed, oli reostus väga suur. Kadrina vabrikul oli suur surve peal, kuna oodati puhastusseadmete ehitust, seda ei suudetud aga rahalistel põhjustel teostada.

Ähvardati trahvida niikaua, kui puhastusseadmed ükskord valmis saavad. Põhiprobleemiks oli kartuli purustamisel välja tulnud vedelik – rakumahl, mida ei tohtinud jõkke lasta. Seetõttu pumbati see umbes 2–3 km kaugusele kombinaadist vastu Loobu jõe voolusuunda praeguse Neeruti töökoja taha põllu peale. See ala jääb Jõetaguse väljadele ja otsapidi Kriska külla. Kriska külas oli isegi plaan tänu kartulimahla arbuuse kasvatama hakata, kuid ümbruskonna kaevud hakkasid rakumahla tõttu reostuma ja sealsed elanikud ei olnud olukorraga sugugi

rahul. Lisaks trass, mida mööda vedelik kulges, purunes kevaditi ning reostus jooksis otse Loobu jõkke. Tiit tegi looduskaitsele ettepaneku lasta rakumahl pesuveega otse Flora juurde, sest siis reostaksid nad jõge 2 km võrra vähem. Ettepanekusse suhtuti väga halvaks panevalt ning kohale sõitis looduskaitseinspektor, kes lubas Tiitu trahvida, kui plaan täide viiakse. Trahve tuli sellegipoolest, ja mitte vabrikule, vaid Tiidule isiklikult, kokku 300 rubla suuruses.

Eesti televisioonist käis vabrikust lugu tegemas Mati Narusk. Ütles, et tuli vabrikuga tutvuma, kuid tegelikult tahtis vabrikut suure reostamise pärast vahele võtta. Ajakirjanik tahtis korstna tahma taustal intervjueritavast pilti teha, kuid Tiit keeldus. Siiski, kõik pildid, mis vabrikust tol päeval tehti, tulid välja ning tärglisevabrikust tehtud üsna pikk lugu jõudis ka televisiooni, kus räägiti, et tärglisevabriku reostustaseme paranemiseks lootust ei ole. Ükskord tuldi lausa helikopteril raadiosaate jaoks intervjuud tegema ja küsiti puhastusseadmete ehitamise kohta ning intervjuud avaldati looduskaitseteemalises telesaates ja raadios.

Tiit kaebas kaks korda kohtusse kalainspektori, kes oli teda mitu korda reostuse pärast trahvinud. Tiit seletas kohtus, et vesi peab kuidagi välja tulema ja on kaks varianti, kas see reovesi läheb otse jõkke või sügavale põhjavette. Kui puhastusseadmeid pole, siis muid võimalusi pole. Ja kuna puhastusseadmete ehitamiseks tööjõudu polnud, siis polnud Tiidul nii või teisiti võimalust midagi muuta. Esimesel istungil vähendati Tiidul trahvi ning pärast teist istungit eemaldati trahv täiesti. See kohtuprotsess läks eriti tähtsate asjade uurijate kätte Tallinnasse ning Tiit kutsuti Rakveresse prokuratuuri kriminaalasja lõpetamiseks. Pärast seda läks trahv ja surve peakontorile ja Kärnu tsehi juhatajale. Kumbki maksid üsna kopsaka summa ja said tingimisi karistada.

Kui Tiit tööd alustas, oli tuhamägi veel alles. Mingil ajal hakati kuulutama, et mullad on happelised ning alustati tuha kasutamist mulla neutraliseerimiseks. Tuhamägi lasti lõhkeainega laiali ja lükati tasaseks. See oli kuulsa Kadrina tuhamäe lõpp.

Tiit meenutab paari tõsist ja hirmutavat lugu. Vabrikusse võeti tööle juhuehitajad, kes said endale elamiseks vabriku kontoriruumid. Kontoris varem viibinud töötajad kolisid puhketoa suurde külma saali. Kontoris pidasid ehitajad mitmeid joomapidusid, mille käigus vahel absurdseid tegusid korda saadeti. Näiteks kurtis töödejuhataja ükskord Tiidule, et kõigil meestel on jalanõud auklikuks kulunud. Üks ehitajatest olevat kiitnud, et soolhape kõlbab juua, sest haiglates antakse seda. Tõsi, haiglas anti, kuid lahjendatud viisil ja seedimise parandamiseks. Joobes ehitajad läksidki kontsentreeritud hapet jooma. Õnneks ei saanud nad tõsisemaid tervisekahjustusi, kuid põletasid oma jalad ära nii, et jalanõudes olid augud.

Teine lugu juhtus ehitusplatsil. Kopp pandi hoidma kõrgeid 14-meetriseid poste, kuhu peale hiljem paneelid asetati, kuni mehed keevitasid. Tiit märkas korraga, et traktorijuht magab rooli taga. Kui magava traktorijuhi tõttu oleks midagi nihu läinud, oleks kõrge post meestele selga lennanud. Õnneks ei olnud magav mees kangi vastu läinud ning Tiit jõudis ta sealt ära tirida. Tuli välja, et roolis oli võõras purjus mees, kes oli lihtsalt sinna külma ilma eest sooja läinud.

Tiidule meenub ka üks lustakas lugu. Nimelt palus ükskord raamatupidaja, kellel oli käsi randmest haige, vabrikutöolistega Haapsallu ekskursioonile sõitvat bussijuhti, et too talle sealt ravivõimega muda tooks. Bussijuhil meenus aga raamatupidaja palve alles tagasiteel. Ta oli bussi kinni pidanud, suvalisest porilombist muda võtnud ning siis selle raamatupidajale viinud. Viimane kiitis südamest ja ütles, et ta ranne on tänu mudale juba parem.

Rõõmsaid emotsioone tekitab Tiidule vabrikus töötamise ajale tagasi vaadates see, et rahvas oskas puhata. Suvepäevadel ja pidudel polnud rahvas kaugeltki morn. Tiidu meelest väärriksid kõik sealsed töötajad kehvades tingimustes töötamise pärast medalit ja ordenit. Oleks olnud loomulik, kui nad oleksid nädala lõpuks rööpast väljas olnud, kuid ei! Kui oli pidu, ei räägitud tööst ja seltskond oli väga hea.

Ehitamine ja vabrikutöö olid Tiidu kirjelduste kohaselt väga vaearikkad. Kartuleid pesti paljakäsi külmas vees, hoonet ennastki ei saadud soojaks kütta, töö toimus ööpäevaringselt ning sügisel kuus päeva, hiljem paar päeva nädalas. Sel ajal oli nii, et tööviljakus pidi paranema ning kui ei suudetud üha rohkem toota, pidi inimesi koondama, kuna töö oli ennast ammendanud ja rohkem toota polnud võimalik. Kõigepealt koondati valvurid, seejärel abitöölised jne. Tootmisplaan ja muu toodangki oli vahel lisatud blufiks.

1979. aastal lahkus Tiit siirupikombinaadist töölt. Kevadel esitas Tiit tingimuse, et kui sügiseks katlamaja ja siirupitsehhi ehitust käima ei saa, siis ta lahkub. Kuna tema tingimust tõsiselt ei võetud, lahkuski ta sügisel vabrikust ja läks Florasse tööle.

2.5. LEA VILU

Intervjuu on läbi viidud 09.03.2012.

Lea Vilu mälestused pärinevad 1977. aasta novembrist, kui asutuse nimeks oli Rakvere Tärklise- ja Siirupikombinaat. Lea lõpetas 1976. aastal Tallinna Tehnikaülikooli toiduainete tehnoloogi erialal ning tuli pärast abiellumist Lõuna-Eestist Rakverre elama. Uues linnas otsis ta tööd ning sattus kogemata Niine tänavale, kus asus Rakvere tärklisetootmise osakond. Sinna esitas ta ka tööle saamiseks avalduse, mis rahuldati.

Lea selgitab, et sel ajal alustati tööle asudes madalamast ametikohast, et saaks ülevaate kogu tööprotsessist ning paremad oskused töö organiseerimiseks. Alguses oli ta seepärast töö kartulivarujana kuhilaväljakutel. Tööülesandeks oli kartulite pesemine, kaalumine ja analüüside tegemine ning see kõik toimus õues külma käes. Tärkliseosakonnas oligi töö palju raskem kui siirupiosakonnas. Kogu aeg oli külm ja niiske ning käima pidi kummikutes. Alguses töötas ta vabrikus, hiljem õppis vähehaaval ka laboritööd. 1977. aastal suunati ta suunati ta Kadrinasse, kuna haritud spetsialistidest oli siin puudus. Kadrinas õppis ta mitmeid ameteid ning 1979. aastal lapsehoolduspuhkuselt naastes määrati ta meistriks. Rakverest Kadrinasse tööle käimine talle eriti ei meeldinud, sest bussidega edasi-tagasi sõitmine oli väga ebamugav ja võttis palju aega. Näiteks tekitas raskusi, kui töö sai tehtud kell 23.00 ja järgmine buss läks 01.30 öösel.

Mureliku häälega räägib Lea lisatööjõust, kes palgati suvaliselt ja paljudel neist oli suur viinaviga küljes. Alkoholihoobes töötajate jaoks asendajate leidmine oli Lea jaoks töö juures kõige raskem. Kui ta asendajat leida ei suutnud, tuli töö ise ära teha. Probleme oli lisatööjõuga palju, aga lahti neid ei lastud. Kui oligi suurem pahandus, siis saadeti tööline seltsimeheli-ku kohtu ette ja noomiti. Kui kohtualune lubas tööle alkoholihoobes seisundis enam mitte ilmuda, anti alati andeks. Palgapäeval olid töölised aga jälle purjakil. Kõige hullem oligi pärast palgapäevi. Mõnikord polnudki kedagi töolistest võtta, sest oldi üheskoos viina võetud. Lea räägib südamliku rõõmuohkega, kuidas elu läks kergemaks, kui Eesti iseseisvus ja ei pidanud töölisi ühiselamust taga ajama, sest töö käidi kohusetundlikult.

Palju probleme tekitasid tärklisetööstuses jäätmed. Lea ütleb, et küll oleks olnud hea ja lihtne seal töötada, kui poleks olnud tohutut jäätmete hulka. Niivõrd palju tuli kahjulikku rakumahla, mida polnud kuhugi suunata, ilma et poleks trahve peale saadud. Reoveed suunati küll Kriska külasse ja Hulja rabasse, kuid ikkagi reostusid kaevud ja Lea töö igapäevaseks osaks sai veeproovide võtmine ja ümberkaudsete majapidamiste pahaste omanikega suhtlemine. Uus biopuhasti ehitati 1980. aastate teisel poolel ning siis läks veidi rahulikumaks, kuid reostuse probleem jäi ikka alles. Siiski oldi pidevalt Flora ja piimakombinaadiga vaidluses, et kes reostuses kõige rohkem süüdi on. Alevi rahvas kaldus alati kõige esimesena tärklisetehast süüdistama, kuigi tegelikult olid süüdi kõik reostajad.

Lea kirjeldab legendaarset Kadrina töötajat, kohusetundlikku suhkrustajat nimega Mann Undla, kes oli terve oma elu vabrikus töötanud. Manni arvates oli kõige parem öine vahetus, sest siis oli terve päev vaba. Lea rääkis, et pärast öövahetust oli ta tavaliselt nii väsinud, et magas terve päeva, kuid Undla Mann suutis öise vahetuse ajal nii suhkrut keeta kui samal ajal

magada. Talle olid töö jaoks vajalikud liigutused nii sisse harjunud, et suutis oma töö lausa une pealt ära teha.

Armsa mälestusena kirjeldab Lea, kuidas vabrik tema töö algusaastatel naiste laulust kõlas. Mida rohkem aega edasi, seda vaiksemaks see jäi, sest inimesi koondati pidevalt ja rõõmus õhkkond hääbus. Ta oli tunnistajaks ka sellele, kui vabrikusse lõplik vaikus saabus, sest ta oli viimane ülemus ja lahkus töölt 1998. aastal.

2.6. KOHTUMINE HOONETE PRAEGUSE OMANIKU EERO RAUDLAGA

Intervjuu on läbi viidud 25.02.2012.

Eero Raudla on endiste vabrikuhoonete praegune omanik. Koos abikaasaga Siiri Raudlaga otsustati vabriku ruumid osta, sest seal toimus nende pulmapidu. Siiri Raudlal on vabrikuga teinegi seos, nimelt oli tema isa vabrikus lukksepp.



Praegu on ettevõtlik Raudlate pere vabriku ruumidest teinud peosaali, maniküürisalongi koha ja pakutakse ka liivapritsi ja jäätmekäitluse teenust. Omanike unistus on ruumid nii korda saada, et sinna elama kollida. Ekskursioon toimus vabriku endise töötaja Tiiu Saki juhatusel.

Foto 6. Vabriku sisekorra eeskirjad.

Tiiu selgitas ja näitas, kus miski vabriku ajal oli. Töö autor nägi vabrikut seest ning sai praeguse olukorra kohta selgust. Endise punanurga, praeguse peosaali seinal ripub ainus ese kunagi tegutsenud ettevõtte ajast – raamitud „Rakvere Tärklise- ja Siirupikombinaadi töö sisekorra eeskirjad“. (Foto 6)

Ühe vabriku hoone betoonposti lammutamisel tuli aga välja harilikuga pliiatsiga pruunile paberitükile kahe töömehe poolt üleskirjutatud töödokument. (Fotod 7, 8)

Endisest kolmekorruselisest siirupimajast on saanud kahekorruseline liivapritsimaja. Peahoone oli vahepeal välja üüritud teisele firmale kaupluseks, on olnud ka ladu, punanurk ja nüüd on sellest saanud nn peosaal, mida vahel ka välja üüritakse. Hetkel käib vabrikus töö

esmaspäevast reedeni, kaheksast viieni. Enam ei lõhuta midagi, vaid plaanis on ainult juurdeehitusega tegeleda.

Töömeeste kirja autoriteks olid Aleksander Bruer Läänemaalt ja August Kullerkupp Rakverest. Mõlemad mehed elasid Kadriinas. Palk oli 21 marka tunnis, tööaeg 2. august 1926. aastal. Mehed lisavad veel, et sel ajal oli iseseisev Eesti Wabariik.

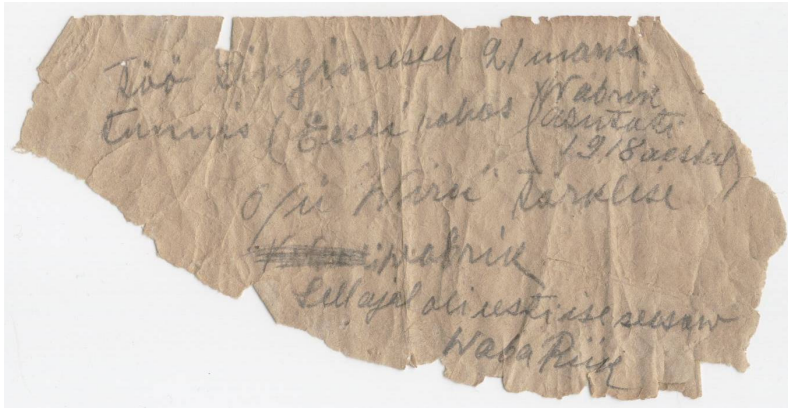
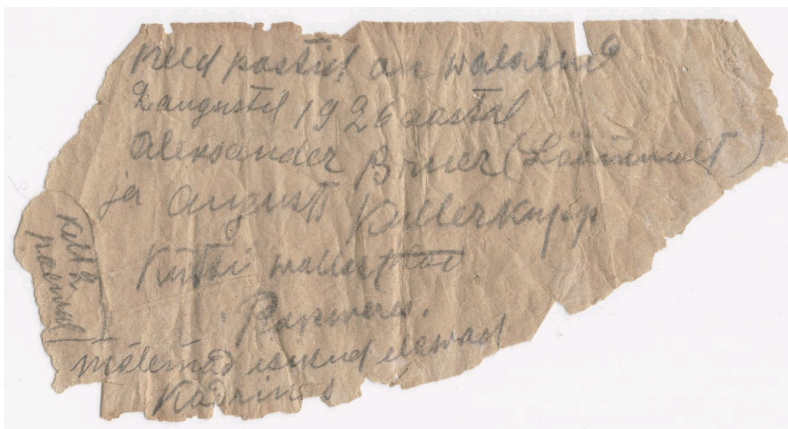


Foto 7. Töömeeste kiri (esimene pool).

Foto 8. Töömeeste kiri (teine pool)



KOKKUVÕTE

Uurimistöö näitas, kui tähtis on inimeste roll ühe ettevõtte ja aleviku arengus. Ettevõtte andis tööd paljudele inimestele nii kohalikust alevikust kui ka naaberküladest ning oli oluliseks tõukeks Kadrina üldisele arengule. Võib öelda, et vabrik ja inimesed elasid sümbioosis. Elav ajalugu kõneles valjemini kui paberile jäädvustatu ning rohkem kui targad raamatud, hoidsid endas infot vabriku endised töötajad.

Kadrina tärklise- ja siirupikombinaadil tuli nende 79 tegutsemisaasta jooksul toime tulla väga raskete tingimustega. Lahendamist vajas näiteks reostuse probleem, mis sai lahenduse alles mitu aastat pärast vabriku sulgemist. Reostuse probleemi tõttu kannatasid mitmed intervjuueeritavad isiklikult ning võtsid enda peale löögid, mis tegelikult olid suunatud tervele ettevõttele. Vabrikut hoidiski nende aastate jooksul elus just töötajate asjalikkus ja vastutustundlikkus.

Vabriku õhkkond oli kõikide intervjuueeritavate sõnade kohaselt väga elujõuline ja rõõmus. Mitmed kirjeldasid rõõmsaid hetki suvistel spartakiaadidel, pidusid punanurgas või naiste rõõmsaid lauluviise töötegemise ajal. Inimesed oskasid nautida oma aega töö juures isegi, kui ruumid olid niisked ja külmad. Ebamugavate öövahetuste talumisekski oli mõnel töötajal, näiteks Undla Mannil, välja kujunenud une pealt töötamise režiim.

Esimesest eesmärgist lähtudes püstitatud ülesande täitmine osutus keerulisemaks, kui autorile esmaspilgul näis. Eesti ning Kadrina tärklise- ja siirupitööstuse kohta käivat kirjandust oli väga raske leida, õigemini seda ei olegi eriti avaldatud. Baasinfo sai autor Richard Tammiku raamatust ning väga kasulik info tuli ka Tiiu Lausmaa brošüürist. Lea Vilu käsikirjalised märkmed olid kõige detailsemad ning aitasid luua korralikku struktuuri. Siiski jäid küsimused õhku kahekümnendatest kuni tänapäevani tärklise üldise toodangu kohta Eestis. Kuna Kadrina vabrik/tsehh/kombinaat muutus läbi nende 79 aasta väga palju oma toodangult ja ehituselt, siis oli kohati keeruline aru saada, milline oli vabriku roll kindal ajal. Ettevõtte muutis mitmeid kordi oma nime, toorainet, eksporti, töötajate arvu ja ehitas uusi hooneid. Vabrikust on koostatud ka väga informatiivne kroonika, millele on tuginenud kodu-uurijate märkmed.

Teise eesmärgist lähtudes püstitatud ülesande täitmine tõi välja vabrikus töötanud inimeste olulisuse erinevatel aegadel. Erinevatelt ametikohtadelt ning võimalikult pikaajagsed töötajad löid autentse pildi vabriku tööst ja eluolust. Üks isik viis teiseni ning jutud sulandusid ühtseks pildiks, mis ilmutas tärklisetootmise võlu ja valu. Intervjuude kaudu sai autor osa elavast ajaloo- ning vabriku käekäigust erinevate ajalooliste sündmuste keerises. Tiiu Saki onu päevi-

kusissekandest saadud ülevaade märtsiküüditamisest näitab, kuidas kasutati töötajaid nende endi tahte vastaselt nõukogudeaegses võimukuritegudel ning kui jõuetuna inimene sellistes olukordades olukordadele alla jääb. Samuti kogunes intervjuudega vabriku ajaloolisse ülevaatesse mitmeid lugusid, mida varem kusagil avaldatud ei olnud. Näiteks lisatööjõu kasutamise miinused või tähtsad kommentaarid, mis puudutasid reostuse küsimusi. Samuti tulid teadmised tapioki kasutamisest ja tuhamägedest intervjuueeritavate kaudu.

Läbiviidud intervjuudes selgus ka see, kui suure pühendumisega töösse suhtuti. Viimasele tõsiasjale viitab ka uurimistöö pealkirjas mainitud viis viimast valvurit, kes väikese palga eest püüdsid teha kõik endast oleneva ettevõtte säilitamisel pärast nõukogudeaja lõppu.

KASUTATUD KIRJANDUS

Raamatud ja ajakirjad

- A r j a k a s, Küllö 2008. Eesti Vabariik 90. Sündmused ja arengud. Koostaja: Eesti Entsüklopeediakirjastus AS.
- Eestimaa põllusaaduste ümbertöötamise osaiingu "Viru" kartulitärklis- ja siirupivabrikud: 1910-1935: tagasivaade 25-aastasele tegevusele. 1935. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus.
- H e i n, Valter. 1990. 80 aastat tärklisetööstust. Viru Sõna, 1. detsember.
- K a r p, Villem; K a h u, H. 1923. Väljaanne Piiritus-Tärklisetööstus. Juuni 1923, I. Aastakäik. Tallinna, Suur Karja tänav 9.
- Käsikirjaline kroonika tärklisetööstuse arengust Eestis. Rakvere Tärklise- ja Siirupikombinaadi ajalugu.
- L a u s m a a, Tiiu 2002. Kadrina Tärklise- ja Siirupivabriku ajaloost. Kadrina: MTÜ Neeruti Selts.
- T a m m i k, Richard 2005. Kadrina kihelkond läbi aegade. Tallinn: AS Trükk .
- V i l u, Lea 2012. Käsikirjalised märkmed (alates aastast 1977).

Allikmaterjal internetist:

- Sada aastat: Eesti omandist sai põhjamaine 1999. Eesti Päevaleht, 31. detsember. <http://www.epl.ee/news/majandus/sada-aastat-vene-omandist-sai-pohjamaine.d?id=50781231>. [20.03.2012]
- Tü Talukartul. <http://www.talukartul.ee/lang-ru/kartul-seemnekartul-kasulikku/kartul-seemnekartul-ajalugu>. [22.01.2012]
- MTÜ Neeruti Selts. <http://ab3fetu.nw.eenet.ee/?do=sisu&id=93>. [01.02.2012]

- Terminibaas ESTERM.
<http://mt.legaltext.ee/esterm/concept.asp?conceptID=21954&term=tapiokk>.
[20.03.2012]
- Swedbanki otsus tegi lõpu Eesti tärglisetööstusele 2001. Eesti Postimees, 13. märts
<http://www.nommevalitsus.org/?p=5159>. [27.03.2012]

Fotod: Erakogudest: Fotod 1, 2 – T. Uusküla; Fotod 4, 5 – T. Sakk; Fotod 6, 7, 8 – M. Soone.

Suulised allikad. Intervjuud:

L a u s m a a, Tiiu 2012. Suuliselt autorile (04.01.2012).

U u s k ü l a, Einar 2012. Suuliselt autorile (03.02.2012).

S a k k, Tiiu 2012. Suuliselt autorile (04.02.2012).

K a r p, Tiit 2012. Suuliselt autorile (10.02.2012).

R a u d l a, Eero ja Siiri 2012. Suuliselt autorile (25.02.2012).

V i l u, Lea 2012. Suuliselt autorile (09.03.2012).